

MODERNIZACIJSKI PROCESI NA SRBIJANSKOM SELU U XX VEKU

APSTRAKT: Prilog daje sliku srbijanskog sela u ekonomskom, društvenom i kultuno-obrazovnom pogledu na početku i na kraju XX veka.

Početak XX veka Srbija je bila izrazito agrarna zemlja, u kojoj je 84% stanovništva živelo od poljoprivrede. Ukupno je bilo 85,92% seoskog stanovništva, koje je, zbog tradicionalne vezanosti za zemlju i nemogućnosti da pronade odgovarajuće zaposlenje van poljoprivrede, ostajalo na svom posedu, često nedovoljnom da ishrani članove domaćinstva. Više od 50% poljoprivrednih gazdinstava činili su mali i sitni posedi.¹ Prodorom kapitalističkih odnosa na srbijansko selo krajem XIX i početkom XX veka, seoske porodične zadruge se raspadaju. Ti posedi su deobama postajali sve sitniji i brojniji, tako da su 1905. godine činili 64,96% svih poseda u Srbiji. Istovremeno broj poseda od 10 do 15 ha umanjen je za 18,62%. Mali posedi su nastajali i čestim prodajama dela imanja zbog duga ili drugih razloga.²

Pored raspada patrijarhalnih zadruga i usitnjavanja seljačkih poseda, poljoprivredu Srbije prvih decenija XX veka karakterisali su i stvaranje novčanih zavoda, zaduživanje i osiromašivanje seljaštva, primitivna proizvodnja, neobrazovanost i nizak kulturni nivo seoskog stanovništva. Nepismenost seoskog stanovništva bila je 84,99%. Prezaduženost kod novčanih zavoda i zelenaša bila je velika, uz kamate od 40, 50 pa i 100%.³

1 F. Kuster, *Glavni demografski pravci Kraljevine Srbije*, Beograd 1928, str. 12; dr Momčilo Isić, „Sitno posedništvo kao kočnica ekonomske modernizacije Srbije u prvoj polovini XX veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka* (naučni skup), Beograd 1994, str. 101, 102.

2 *Seoska buktinja*, br. 2, 15. XII 1928.

3 *Statistički godišnjak Kraljevine Srbije*, knj. V, za 1900, Beograd 1904, str. 77-79; Nikola

I pored takvog stanja u poljoprivredi Srbije, modernizacijski procesi tokom XX veka postepeno su ovladali i selom u svim domenima njegovog razvoja. U početku su procesi tekli veoma sporo. Bila je to posledica dugotrajne potčinjenosti zemlje okupacijama i stranim uticajima, kasnog raspada preostalih feudalnih društvenih odnosa u poljoprivredi, nepostojanja izgrađene koncepcije vladajućih režima o modernizaciji zemlje, odlaska stanovništva u gradove i drugih razloga. Seosko stanovništvo je zbog ekonomskih razloga migriralo i van Srbije. Rezultat toga bio je znatan pad stanovništva na selu, od 85,91% na početku XX veka na 52% na njegovom kraju, kada su brojna sela u pojedinim oblastima Srbije ostala bez stanovništva, staračka ili poluprazna, dok su gradovi postali prenatrpani življem sa sela.

U procesu razvoja poljoprivrede u XX veku mogu se uočiti dva tipa modernizacije: kapitalistička do završetka Drugog svetskog rata i posleratna socijalistička, sa svim kočionim faktorima i negativnostima, ali i sa veoma vidnim rezultatima.

U prvoj polovini ovog veka proces modernizacije srbijanskog sela tekao je veoma sporo i neravnomerno od oblasti do oblasti, nešto brže u ravničarskim krajevima i selima bližim gradovima, a sporije u planinskim i pasivnijim oblastima. Neki autori smatraju da su kočioni faktori modernizacije u to vreme bili parlament, političke stranke i vladajući režimi, koji nisu posvećivali dužnu pažnju, pored ostalog, razvoju poljoprivrede i sela. Sva pažnja je bila usmerena na konsolidovanje države, kao i na borbu za vlast među političkim partijama. Kao značajan kočioni faktor modernizacije zemlje, jedan autor navodi „komunističku negaciju Kraljevine Jugoslavije”, što je preterivanje, jer međuratna KPJ ni brojno ni organizaciono nije predstavljala bitan faktor u političkom životu zemlje, ali je donekle bila destabilizacioni faktor tadašnjeg kapitalističkog društvenog uređenja.⁴

U posleratnom razvoju zemlje modernizacijski procesi na selu Srbije kretali su se u nekoliko pravaca: u domenu poljoprivredne proizvodnje, kulturne i obrazovne emancipacije sela, političke aktivizacije i učešća seljaka u vlasti, promene načina života itd. Osnovni pokretač i nosilac tog procesa bila je Komunistička partija Jugoslavije, kao politička snaga na vlasti. Ona je snažno uticala na razvoj poljoprivrede i sela u celokupnom posleratnom periodu. Međutim, taj proces u prvim posleratnim godinama bio je usporen zbog ideološkog koncepta KPJ, pa su konkretne mere koje je sprovođila na selu po ostvarenim rezultatima više bile jedan od uzroka blokiranja razvoja poljoprivrede no što su se u njima mogli prepoznati elementi njene modernizacije. Jedan od bitnih razloga bio je taj što je posleratni koncept razvoja

Vučo. *Privredna istorija naroda FNRJ do prvog svetskog rata*, Beograd 1948. str. 198. 199.

4 Prof. dr Branko Petranović, „Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva”, *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka* (naučni skup), Beograd 1994, str. 23.

privrede bio najviše usmeren ka industrijalizaciji zemlje, čemu je bila podređena i poljoprivreda, zatim, agrarna reforma kojom je razbijen i usitnjen seljački posed (najveći do 10 ha), kolektivizacija koja je sprovedena prisilnim uključivanjem seljaka u seljačke radne zadruge, posleratni otkup i druge nepopularne mere, koje su onemogućavale brži razvoj poljoprivrede na srbijanskom selu.⁵

Komunistička država je preko forsirane industrijalizacije uništila ekonomsku moć sela koje od 1952. godine ne znači ništa u društvenom životu Jugoslavije, sem kao vojni i poreski obveznik, proizvođač hrane i njen isporučilac po utvrđenim cenama. Država je doprinela da seljaci preplave gradove i oseljače ih. U njima oni su postali u osnovi radnici, a i seljaci polutani. Poplava radne snage sa sela doprinela je samo ekstenzivnoj industrijskoj proizvodnji koja nije bila konkurentna ni za domaće, a kamoli za strano tržište.⁶

Odlaskom seoske radne snage u industrijske centre i gradove pojedina sela su u mnogim oblastima Srbije ostajala bez sposobne radne snage i mlade populacije, postajući sve više staračka. Tome je doprinosila i obrazovna politika da deca posle osmogodišnje škole odlaze u gradove na dalje školovanje i više se ne vraćaju u svoje seoske domove. Oficijelna vlast je malo, ili skoro ništa činila da mladu populaciju zadrži na selu stvaranjem uslova u kojima bi ona videla bolju budućnost.

Snažnom industrijalizacijom zemlje i razvojem društvenih procesa od 80-tih godina ovog veka dolazi do brzog razvoja sela u modernizacijskom i ekonomskom, društvenom, političkom i kulturno-obrazovnom pogledu. Na početku ovog veka srbijansko selo je bilo zaostalo, neobrazovano, rasloženo i osiromašeno, zemlja se obrađivala uglavnom primitivnom ralicom i stočnom zapregom, žito vrlo stokom na „gumnima“, seljaci živeli u trošnim kućama, često krovinjarama, sa zemljanim podom, ognjištima i petrolejkama. Danas je slika tog istog srbijanskog sela u odnosu na početak ovog veka skoro neuporediva. Seljak obrađuje zemlju savremenim poljoprivrednim spravama. Početak XX veka nije poznavao traktor, a 1939. godine u delu Srbije u Drinskoj banovini bilo je samo 9 traktora. Danas skoro svako osrednje selo u brdsko-planinskim predelima ima najmanje toliko, a u ravničarskim i više traktora. Žito se vrše savremenim vršalicama i kombajnima. Gaje se visokorodne sorte žita, voća i povrća.

Domaćinstva imaju skoro svu savremenu mehanizaciju za obradu zemlje, moderne i velike kuće sagrađene od čvrstog materijala sa pratećim

5 Vertica Gudac. „Politika Komunističke partije Jugoslavije 1945-1953, kao faktor blokiranja modernizacijskih procesa na selu“. *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, (naučni skup). Beograd 1994. str. 151.

6 Ljubiša Adamović. Džon R. Lempi i Rasel O. Prike. *Američko-jugoslovenski odnos posle drugog svetskog rata*, Beograd 1990. str. 73; Branko Petranović. n.d., str. 28.

objektima, opremljene modernim nameštajem, belom tehnikom, televizorima i telefonima. Mnoga seoska domaćinstva imaju luksuzna kola. Naš seljak se emancipovao i u odevnom pogledu, kao i u svakom drugom. Retko je mladi seljak bez osmogodišnje škole, a ima ih i sa srednjom. Čitaju novine, knjige, gledaju TV programe i dosta su upućeni u politički i društveni život zemlje.

Sve ovo je moglo biti samo san našeg seljaka na početku ovog veka, a danas je stvarnost koja govori koliko su se naše selo i seljak uzdigli u socijalnom, društvenom, političkom i kulturno-obrazovnom pogledu. To je plod jednog vremena, jednog društvenog sistema, i pored brojnih kočionih faktora. Možda je taj progres mogao biti i veći da njih nije bilo, ali je u svakom slučaju bio veliki i u razvojnog i u modernizacijskom pogledu.

Summary

MODERNIZATION PROCESSES IN THE SERBIAN VILLAGE IN THE 20TH CENTURY

Two types of modernization are apparent in the modernization process of the Serbian village in the 20th century: capitalistic (until the end of World War II) and post-war socialist modernization, with all limiting factors and deficiencies, but also with all obvious results.

In the first phase, modernization of the Serbian village progressed very slowly and unevenly from one region to the other, somewhat faster in the plains and villages closer to cities, and slower in the mountains and passive areas. The reasons for this slowness are numerous: remnants of feudal social relations in the first decades of this century, unsettled agrarian issue, collapse of patriarchal cooperatives, fragmentation of rural estate, indebtedness to lending institutions and merchants, impoverishment of peasants, primitive production in agriculture, peasants' low cultural and educational level, etc.

In the country's post-war development, modernization processes in the Serbian village proceeded in several directions: in agricultural production, cultural and educational emancipation of the village, political activation and participation of peasants in the government, change in the lifestyle, etc. The motivator and main promoter of that process was the Yugoslav Communist Party, as political force in power. It strongly pushed toward agricultural and rural development throughout the post-war period. However, with some of its measures it hampered agricultural development for a long time in favor of the country's industrialization: through land reform which further fragmented already small farms, collectivization by which farmers were forced to join farmers' cooperatives, compulsory purchase of products and other unpopular measures.

With strong industrialization of the country and development of social processes since 1980s, the village starts to develop faster in modernizational, economic, societal, political, cultural and educational sense. Its present picture is incomparable with the Serbian village at the beginning of the 20th century.